

RINOLALIYA NUTQ KAMCHILIGINING TURLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi
Qodirova Mahzuna Shamshidin qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Maxsus pedagogika (logopediya) yo'nalishi
2-kurs talabasi Ahmadjonova Sabohat Nodirbek qizi

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15233711>

Annotatsiya. Ushbu maqolada rinolaliyani nutq kamchiligi va uning turlari haqida ma'lumotlar berilgan. Shu bilan birga maqolada ochiq, yopiq va aralash rinolaliya haqida batafsil ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar : Ochiq rinolaliya, yopiq rinolaliya, aralash rinolaliya, logopediya, rezonans, artikulyatsiya, ovoz, tovush

Rinolaliya (grekcha so'zdan olingan bo'lib, rhinos - burun, lalia — nutq) nutq apparatining anatomik va fiziologik kamchiliklari sababli ovoz tembri va tovushlar talaffuzidagi buzilishdir. Lab va tanglay yoriqlari bilan izohlanadigan rinolaliya tibbiyot va logopediyaning turli tarmoqlari uchun xirurg-stomatologlar, ortodontlar, psixonevrologlar, logopedlar uchun o'rganish obyekti, predmeti hisoblangan. Rinolaliya hosil bo'lishga ko'ra displaziya bilan farq qiladi, ya'ni rinolaliyada tovushlarni burun-dimog'da bilan talaffuz qilish hollari kuzatiladi. Rinolaliyada tovushlar artikulyatsiyasi, fonatsiya, tovush hosil bo'lish mexanizmlari jiddiy ravishda normadan chetga chiqadi. Normal fonatsiya bo'lganda kishida burun tovushlaridan tashqari nutqdagi hamma tovushlarni talaffuz qilish vaqtida burun-halqum va burun bo'shlig'ining bo'g'iz va og'iz bo'shlig'idan ajralish ro'y beradi. Nutq jarayonida yumshoq tanglay uzluksiz ravishda turli balandlikka ko'tariladi va tushadi, bu holat tovushlar talaffuziga bog'liqdir. Unli tovushlar talaffuzida tanglay-halqum undosh tovushlar talaffuziga nisbatan kamroq birlashadi. Tanglay-halqumning eng kuchsiz birlashishi "v" undosh tovush talaffuzida; eng kuchli birlashish "s" undosh tovush talaffuzida kuzatiladi. M, n burun tovushlarining normal talaffuzida havo oqimi burun bo'shlig'ida erkin harakatda bo'ladi. Tanglay-halqum birlashish funksiyasining buzilish xarakteriga ko'ra Rinolaliya uch shaklga ajratiladi.

Yopiq rinolaliya. Yopiq rinolaliya nutq tovushlarini talaffuz qilish vaqtida fiziologik burun rezonansining pasayishi natijasida yuzaga keladi. M, n burun tovushlari talaffuzida eng kuchli rezonans bo'ladi. Bu tovushlarning normal talaffuzida burun-halqum yo'li ochiq bo'ladi va havo oqimi to'g'ri burun bo'shlig'iga o'tadi. Agar burun tovushlar talaffuzida burun rezonansi bo'lmasa, unda burun tovushlari b, d tovushlariga o'xshab talaffuz etiladi. Rinolaliyaning yopiq shaklining kelib chiqish sababi — burun bo'shlig'idagi organik o'zgarishlar yoki tanglay-halqum birlashishining funksional buzilishidir. Shu bilan birga burun bo'shlig'ida havo o'tishida to'sqinlikka uchrashi sabab bo'ladi.

M. Zeeman yopiq rinolaliyaning ikki turini ajratadi:

Oldingi yopiq rinolaliya — bunda burun bo'shlig'ida o'tkazuvchanlik funksiyasi bo'lmaydi va orqa yopiq rinolaliya — bunda burun-halqum bo'shlig'ida o'tkazuvchanlik kamayadi.

Oldingi yopiq rinolaliyaning sababi — burun shilliq pardasida surunkali gipertrofiyaning, burun bo'shlig'ida poliplarning bo'lishi, burun devorining qiyshiligi va burun bo'shlig'ida o'smalarning bo'lishidir. Orqa yopiq rinolaliya - bolalarda adenoidlarning ko'payib ketishi, burun-halqumda poliplarning, fibroma va o'smalarning paydo bo'lishida kuzatiladi.

Funksional yopiq rinolaliya bolalarda ko'p uchrab turadi, lekin doimo aniqlash qiyin. Chunki u burun bo'shlig'ining yaxshi o'tkazuvchanligida va burundan nafas olish buzilmagan hollarda kuzatiladi. Bunda burun tembri va unli tovushlar talaffuzi qo'pol buzilgan boladi.

Organik yopiq rinolaliyaning sababi - burun bo'shlig'ida o'tkazuvchanlikning buzilishidir. Bunda burundan to'g'ri nafas olish yo'lga qo'yilsa, ya'ni burun bo'shlig'idagi o'tkazuvchanlik

yaxshilansa hamma kamchilik yo'qoladi. Yopiq rinolaliyaning belgilari: burun orqali nafas olishning qiyinlashishi, burun tovushlari ya'ni m, n larning talaffuzdagi buzulishlari, ovoz tembridagi o'zgarishlari bo'lishi mumkin.

Ochiq rinolaliya. Rinolaliyaning ochiq formasiga og'iz bo'shlig'ida hosil bo'luvchi tovushlar dimog'da talaffuz etiladi. I va U unli tovushlarida tembr sezilarli darajada o'zgaradi, bu unli tovushlar artikulyatsiyasida og'iz bo'shlig'iga hamma tovushlar artikulyatsiyasiga ko'ra toraygan bo'ladi unli tovushlar talaffuzida yuqoridagi holat kamroq uchraydi, chunki bu tovush talaffuzida og'iz bo'shlig'iga kengroq ochiladi. Undosh tovushlar talaffuzida tembr buzilishlari kuzatiladi. Shovqinli va qorishiq tovushlar talaffuzida xirillagan tovush qo'shib keladi. Portlovchi p, b, k va g tovushlari noaniq talaffuz qilinadi, chunki og'iz bo'shlig'ida yetarli darajada havo bosimi hosil bo'lmaydi, natijada burun bo'shligi to'liq bekilmaydi. Ochiq rinolaliya Organik va Funktsional bo'lishi mumkin.

Organik ochiq rinolaliya tug'ma va hayot davomida orttirilgan bo'ladi. Ochiq rinolaliyaning tug'ma shaklining sababi yumshoq va qattiq tanglaydagi yoriqliklardir. Hayotda orttirilgan ochiq rinolaliyaga og'iz va burun bo'shlig'ida jarohatlanishlar bo'lishi yoki yumshoq tanglayni hayot davomida falajlanishi kabilar sabab bo'lishi mumkin.

Funksional ochiq rinolaliyaning paydo bo'lish sabablari turli xil bo'ladi. Masalan, bolalarda ovozning hosil bo'lishida yumshoq tanglay harakatining sust bo'lishi. Funktsional ochiq rinolaliya asab kasalliklarida ham namayon bo'lish hollari kuzatiladi. U adenoidlarni olib tashlagandan so'ng kamroq kuzatilsa, difteriyadan keyingi falajlanishda ham kamroq kuzatiladi. Rinolaliyaning bu shaklini tekshirishda qattiq va yumshoq tanglayda biron-bir o'zgarishlarning borligi aniqlanmaydi. Funktsional ochiq rinolaliyaning belgilarida asosan unli tovushlar talaffuzi buzilgan bo'ladi.

Undosh tovushlar talaffuzida tanglay-halqum birlashishi yaxshi, normada bo'ladi. Funktsional ochiq rinolaliya organik rinolaliyaga nisbatan yengil kechadi. Ovoz mashqlaridan so'ng burunlanish tembri yo'qoladi, tovushlar talaffuzidagi kamchiliklari odatdagidek, ya'ni dislaliyani bartaraf etishda qo'llanadigan usullar orqali bartaraf etish mumkin.

Nutqqa burunli ottenkani beruvchi tanglayni tug'ma nuqsonlariga quyidagilar kiritiladi:

- 1) tanglay va labning tug'ma yoriqliklari;
- 2) shilliq qavat osti yoriqliklari;
- 3) tanglayning tug'ma rivojlanmasligi
- 4) yuzning tug'ma assimetriyasi.

Amaliyotda ko'proq lab va tanglavdagi yoriqliklar kuzatiladi. Tanglay yoriqliklari shakllari favqulodda xilma-xil bo'lib, ularning hammasi nutq buzilishiga olib keladi. Lab yoriqliklari labning qisman va to'liq yoriqliklariga ajratiladi. Qisman lab yoriqligi faqat lab chetida bo'ladi, ya'ni nuqson pastki burun tirqishiga yetib bormaydi. Agar yoriqlik burun tirqishining pastki sohasini, ba'zan burun yo'lini oldingi uchini qamrab olgan bo'lsa, yoriqlik to'liq hisoblanadi.

Tanglaydagi tug'ma yoriqliklarning bo'lishi bolaning jismoniy rivojlanishiga ta'sir qiladi. Nuqson qanchalik keng bo'lsa, bola shunchalik ko'p rivojlanishida buzilishlarga ega bo'ladi. Tanglay yoriqligining mavjudligi bolaning fiziologik nafas olishini yomonlashtiradi. Tug'ma yoriqligi bor bolalar o'z nuqsoniga instinktiv ravishda moslanishga majbur bo'ladilar. Bu moslanish tilning og'iz bo'shlig'ida o'ziga xos joylashuvda namoyon bo'ladi. Rinolaliyadagi tanglay nuqsonlari butun artikulyatsion apparat muskullarni noto'g'ri muskul bog'liqligini keltirib chiqaradi. Rinolaliyada nutq apparati muskullari anatomik jihatdan saqlangan bo'lsa ham, harakatlar o'zlarining sustligi, tormozlanganligi bilan ajralib turadi.

Aralash rinolaliya. Rinolaliyaning bu turi burun rezonansining patologik kamayganligi holda havoning burundan chiqib ketishi bilan izohlanadi, oqibatda barcha nutq tovushlarining artikulyatsion va akustik tomondan buzilishi kuzatiladi. Ovoz tembri ahamiyatli darajada o'zgaradi. Aralash rinolaliyada ham ochiq, ham yopiq rinolaliyaning belgilari birga qo'shilgan holda namayon bo'ladi. Bunda burun yo'li to'silib qolgani holda tanglay-halqum pardasida ham o'zgarishlar bo'ladi. Burun tovushlari yopiq rinolaliyadagi singari, boshqa tovushlar esa ochiq

rinolaliyadagi kabi talaffuz qilinadi. Aralash rinolaliya ham organik, ham funksional xarakterda bo'lishi mumkin.

Organik xarakterdagi aralash rinolaliyaga yumshoq tanglayning kaltaligi yoki falajligi sabab bo'lsa, funksional aralash rinolaliyaga tanglay-halqum yorig'ining funksiyasi o'zgarishi natijasida burun yo'lining to'silib turishi sabab bo'ladi. Aralash rinolaliya belgilari: Nutqida to'g'ri bo'lmagan burun ohangidagi buzulishlar, ayrim tovushlar burun orqali ortiqcha talaffuz etilsa, ba'zi tovushlar esa yetarli daraja burun rezanansiga ega bo'lmaydi, umumiy nutq buzulishi va eshitish qobiliyatining pasayishi kabilar kuzatilishi mumkin. Xulosa qilib aytganda rinolaliya burun rezanansining buzulishi bo'lib, bu holat burun bo'shlig'i va yumshoq tanglay funksiyalarining anatomik va fiziologik kamchiliklari bilan bog'liq. Rinolaliya tug'ma va orttirilgan sabablar natijasida yuzaga kelishi mumkin. Bu nutq kamchiligi faqat tovushlar talaffuziga ta'sir etib qolmasdan balki, umumiy nutq holatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi shuning uchun uni iloji boricha erta aniqlab korreksiya qilish muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Logopediya M. Ayupova. Toshkent 2008. y
2. "Korreksion pedagogika va logopediya" V. S. Raxmanova 2017. y
3. "Logopediya" G. A. Yo'ldosheva. 2014. y
4. Logopediya. M. Ayupova, L. Mo'minova. Toshkent 1993. y